

Az ideák alakulása a nagy válságtól a nagy mérsékletességen át a nagy recesszióig

A modellek természetesen elvonatkoztatnak a tényleges viszonyoktól, a fennálló sajátosságoktól, ezért csak kiindulásként szolgálhatnak a gazdaságpolitikai döntéshozatalhoz. Egy kormány gazdaságpolitikai döntései, az intézkedések fontossági sorrendje viszont mindig magukon viselik a kor uralkodó ideáinak és – ugyanúgy – a megelőző koroknak a lenyomatát, a kortárs ismereteket csakúgy, mint a korábbi generációk során megszerzett történelmi tapasztalatokat. Ha például egy társadalomban megrázó emlékként él a generációk megtakarításait tönkretevő infláció – ahogy ez az 1920-as években megtörtént Németországban –, akkor ott a gazdaságpolitikai gondolkodás tartós építőelemévé válik, hogy *az állam elsődleges feladata a pénz értékének megőrzése*. A német gazdaságpolitika így az 1950-es évektől kezdve akkor is óvatos volt inflációs ügyekben, amikor a nemzetközi gyakorlatban az árstabilitás más fontos célok mögé szorult.

Hasonlóképpen idézhetjük az Egyesült Államok gazdaságtörténetéből a nagy válságot, amely a New York-i tőzsde 1929-es összeomlásával kezdődött, majd bankok sokaságának csődbe menetelét és milliók munkanélküliségét idézte elő. Innentől kezdve mind a mai napig evidenciának számít a kormányzati szerepről kialakított amerikai felfogásban, hogy a gazdaságpolitika legfőbb célja a pénzügyi piacok működőképességének fenntartása és egyben a teljes foglalkoztatásra való törekvés. Bár az amerikai közfelfogás az európai kontinens fogalmi szerinti szabadelvű (liberális), vagyis a kormányzatot a nyugat-európai normákhoz mérten kevésbé aktívnak kívánja látni, a nagy munkanélküliség ellen indokoltnak tartja a gazdaságpolitikai fellépést, a gazdaságélénkítő célzatú közkollektívát. Amikor 2007 után az amerikai lakáshitelezési gyakorlat súlyos hibáiból hirtelen pénzügyi megrázkódtatások fejlődtek ki, az amerikai kormány minden költségvetési óvatossági elvet félretéve óriási méretű állami költségekbe kezdett. A központi bank (FED) pedig pénzböszöggel sietett a segítségére éppen a megszenvedett történelmi tapasztalatokra hivatkozva.

Ezek a példák rávilágítanak a gazdaságtörténelmi előzmények fontosságára, de nem sugallják, hogy a gazdaságpolitikai döntéshozatal terén minden ország a többitől teljesen eltérő utat követne. A hasonló fejlettségű és gazdasági szerkezetű országok gazdaságpolitikai gyakorlatában koronként felismerhetők közös jegyek. Az államok működésének rokon vonásait erősíti, hogy a szoros kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatban álló nemzetgazdaságok az irányítási problémáikat tekintve is fokozatosan közelítenek egymáshoz. A kormányok számos nemzetközi fórumon együttműködnek gazdaságirányítási ügyekben. Emellett a közgazdaságtanban és ezen belül a gazdaságpolitikai elméletben is léteznek nemzetközi *irányzatok, iskolák, divatok*, amelyek sok mindent megmagyaráznak a gazdaságpolitikai felfogások hasonlóságából.

A történelmi tapasztalatok hatása a gazdaságpolitikai felfogásra

Mai gazdaságpolitikai felfogásunk jobb megértéséhez tehát érdemes visszanyúlni a korábban szerzett drámai tapasztalatokhoz, amelyeknek a tanulságai máig kihatnak a döntéshozók, elemzők, tanácsadók gondolkodására. A kapitalizmus kialakulásának időszakában a klasszikus gazdaságelméleti munkák ugyan az egyensúly fogalmáról, a piaci árak önszabályozó természetéről szóltak, az emberek mégis azt látták, hogy rendszeresen és nem csökkenő intenzitással alakultak ki gazdasági krízisek. A *ciklikus túltermelési válság* jelensége már az 1870-es évektől megjelent a fejlett gazdaságokban.³¹ Az 1929–1933-as válság pedig minőségét tekintve volt más; onnantól kezdve a kormányok nem követhettek megszokott gazdaságpolitikai mintákat, korábbi irányvonalakat.

Ami a belső értékkel bíró pénz világa után jött

Az 1930-as évekig a világ meghatározó országai – a háborús éveket leszámítva – már egy fél évszázada az ún. *aranystandard* (aranyalap) rendszerében éltek: a bankjegyek elvileg átválthatók voltak aranyra. Ez biztonságot és értékállóságot adott a nemzeti fizetési eszköznek. A rögzített aranytartalom az árfolyamkockázat kiküszöbölése révén nagyot lendített a nemzetközi kereskedelmen és hitelezésen. Másfelől viszont az érték kifejezésére felhasznált jószág (az arany) kínálata merev: az országon belül az arany mennyisége lényegében adottnak vehető rövid távon, hiszen az aranybányák egyik évről a másikra csak kismértékben képesek növelni az arany kínálatát, ezen túl arany csak a külkereskedelem révén kerül be az országba, vagy távozik el a gazdaságból.

A meglehetősen merev aranykínálat következtében az áruk túltermelésének szakaszában a nagy árutömeggel változatlan pénzmennyiség áll szemben. Ilyenkor a keresletkínálat klasszikus törvényei alapján az aranyban kifejezett termékárak zuhannak. Másként szólva: túltermelés esetén az arany és az összes egyéb jószág közötti *cserearány* rövid távon az arany javára változik; az árszint csökken, *defláció* lép fel. Ennek következményeként a mérséklődő piaci árak mellett az aranypénz tulajdonosának érdemes inkább később vásárolnia. A pénztulajdonos hozzá is járul a válság felerősítéséhez azzal, hogy vételi szándékát éppen akkor napolja el, amikor az egész gazdaság a kereslet hiányától és a kínálat túlzott bőségétől szenved.

A visszatérő ciklusok rövid életű felvirágzással, majd a vállalkozások tömeges csődbe menetelével és munkahelyek hirtelen elvesztésével pusztítóan hatottak a polgári társadalomra. A gazdaságpolitikai felfogás fordulatszerű változásai közé sorolható tehát a felismerés, hogy az aranyalaphoz nem kell mindenáron ragaszkodnia a kormánynak, sőt ellenkezőleg: ha maga veszi kézbe a pénzmennyiség szabályozását, akkor elvileg olyan eszköz birtokába jut, amellyel korrigálható a piacgazdaság ciklikussága. Ma már persze azt is tudjuk, hogy az aranyalapú pénzrendszer feladásával a világgazdaság belépett a *tartós árszintnövekedés* korszakába.

³¹ A gazdasági aktivitás ingadozása természetes jelenségnek tekinthető, hiszen vannak jobb és gyengébb mezőgazdasági évek, sikeresebb és kevésbé jó üzleti esztendők. Itt azonban másról volt szó. Szinte természeti pontossággal, minden hetedik-nyolcadik esztendőben olyan túltermelés alakult ki, amely pusztítóan hatott a vállalkozásokra és a foglalkoztatásra.

A gazdasági ciklusok természete régóta foglalkoztatja a gazdaságelmélet művelőit és a gazdaságpolitikusokat. A ciklikus válságnak a gazdasági vonatkozásokon túl különösen fontos a *társadalmi hatása*: az emberek joggal érezhették úgy, hogy a piacgazdaság biztonságukban fenyegeti őket. A klasszikus, majd a neoklasszikus közgazdaságtan válasza nem volt más, mint hogy a piac a maga mechanizmusaival előbb-utóbb helyreállítja az egyensúlyt, türelemmel ki kell várni a dolgok jobbra fordulását, a kormánynak a gazdasági rend fenntartásán kívül nincs más feladata. Ez az álláspont azonban kevésnek bizonyult: a közvélemény érthető módon elvárta, hogy az emberiség, amely a technika világában megmutatta alkotóerejét és szervezőképességét, a gazdasági életben is teremtsen rendet.

A kapitalizmus kritikusi és ellenzői megoldást kerestek a társadalmi-gazdasági rendszer súlyos szervi bajaira. A rendszer kritikusi között kiemelendő *Karl Marx* neve.³² A 19. század második felében kifejtett kritikai munkássága nagy hatással volt a gazdaságelméletre. Munkatársai és követői révén a *marxizmus* máig ható társadalompolitikai, szociológiai és politikai irányzattá vált. Marxnak és követőinek elmélete a magántőke és piac nélküli társadalom („szocializmus”, „kommunizmus”) ideájának eléréséhez az osztályalapon szervezett erős államhatalmat feltételezte. Ugyanakkor a kapitalizmus utáni korszak elképzelt gazdasági rendjéről kevés időtálló gondolat született. A 19. század végén azonban a piaci spontaneitás helyébe lépő gazdasági *tervezés* ideája már megfogant, sőt megjelent az intézmény is, amely alkalmasnak látszott a társadalmat átfogó tervezésre: a *modern állam*.

Az első világháború során korábban nem ismert kiterjedtségű államapparátusok jöttek létre a hadigazdálkodás megszervezésére, a háborút szolgáló társadalmi tevékenységek összehangolására. Azokban az országokban, amelyeknek civil társadalmi egyébként is gyenge volt, és nagy hagyományra tekintett vissza a központosított államhatalom (mint Oroszországban), különösen felerősödött a követelés: a közhatalom lépjen a magántulajdon helyébe. 1917 után Oroszország ki is vált az európai államrendből, és az 1920-as évek végére a Szovjetuniót békeidőben is hadigazdasági jellegű eszközökkel irányították. A nyugat-európai nemzetek között is megjelent az erős állam iránti igény.

A világháború pusztításai után Európa nagy részén ugyan visszaállt a polgári rend, de ingatag maradt. Megkezdődött a gyarmatok és protektorátusok öntudatra ébredésének folyamata. A polgári világnak komoly kihívói támadtak. Nyugat-Európa és Amerika a háborús időszak pénzromlását és a hadigazdálkodást követően visszatért az aranystandardra, de nem sokáig. Az 1929-ben bekövetkező amerikai tőzsdeválság a pénzügyi rendszer krízisét idézte elő, és a válság hamar áterjedt az egész fejlett világra. Tanulságait azóta sem felejtették el; a 2007–2009-es amerikai pénzügyi zavarokkal küzdő gazdaságpolitikusok láthatóan jól megtanulták az akkori leckét.

³² Karl Marx (1818–1883) német társadalomtudós, teoretikus, a marxizmus névadója. Fő műve: *Das Kapital* (A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata I–III., 1867–1894), amelyben a kapitalizmus kritikáját fejtette ki. A történelmi folyamatok materialista értelmezése alapján vezette le a kapitalizmus szükségszerű kudarcat, amivel erős ideológiai támaszt adott az érlelődő szocialista és kommunisztikus mozgalmaknak.

Válságok és válságkezelési gazdaságpolitikák

Már szóba került Keynes és a monetarista irányzatok közötti vita. Most azt vizsgáljuk, hogy a krízisek és a jó üzletmenetek váltakozása miként formálta a gazdaságpolitikai gondolkodás fő vonulatait.

A kiinduló időpont a válságokkal teli 1930-as évek. Keynes 1936-ban jelentette meg *Az általános elméletet*, amelyben – mint az előző fejezetben már taglaltuk – kritikának vetette alá az uralkodó közgazdaságtan főbb tételeit, kezdte az ún. *Say-dogmával*, amely szerint *a kínálat mindig megteremti a maga keresletét*, az árutermelés elegendő jövedelmet teremt a munkások és a vállalkozók számára, hogy minden jószág elkeljen. Így elvileg nem alakulhatna ki általános túltermelés, hiszen az embereknél fogyasztóként éppen annyi pénz van, mint termelői minőségükben, és amint nem létezhetne általános túltermelés árukból, úgy nem jelentkezhetne tartós munkanélküliség sem. Aki nem dolgozik, az nyilván önként vállalja állapotát, mert szabadidejét többre értékeli a piaci bérnél.

Ez a gondolatmenet látványosan csődöt mondott a nagy világgazdasági válság során. Hol tévedett a klasszikus elmélet? Keynes rávilágított arra, hogy a megtakarításokkal, a pénzhasználattal, a piac rugalmasságával kapcsolatban hamis feltevésekre építettek a klasszikusok. A háztartások jövedelmük egy részét fogyasztási javakra költik, a maradékot megtakarítják. Ezzel kapcsolatban az volt a klasszikusok tétele, hogy ha a családok növelik megtakarításaikat, akkor mérséklődik ugyan az áruk iránti piaci kereslet, de több lesz a nemzetgazdasági beruházás. Miért is? Mert a pénzt a bankba teszik, a bank pedig kikölcsönzi azt a vállalkozóknak: ha a háztartások többet tesznek félre, akkor a nagyobb pénzkínálat miatt csökken a *kamatláb*, és ennek hatására több hitelt vesznek fel a vállalatok.

Egy másik feltevés szerint az árak, bérek és kamatok teljesen *rugalmasak*. Ha valamilyen okból gyengülne a kereslet, akkor az árak és a bérek csökkennek, és a mérséklődő árak mellett immár túl lehet adni a terméken. Ha a bérek esnek, a vállalatok munka iránti kereslete megnő, amiből a klasszikusok arra következtettek, hogy csak az nem dolgozik, aki nem is akar a piaci bérszint mellett, azaz csak szándékos munkanélküliség létezik.

Keynes ezzel szemben tagadta, hogy automatikus kapcsolat lenne a megtakarítások és a beruházások között. A háztartások és a vállalatok ugyanis *nem kizárólag a kamatláb nagysága* alapján takarítanak meg, vagy ruháznak be. A családok zöme a későbbi öregkorra gondolva vagy egy-egy nagyobb vagyontárgy megszerzésére készülve takarít meg. A vállalkozó pedig csupán azért nem vesz fel hitelt, mert éppen olcsó a kölcsönpénz; a várható megtérülés esélyeit nézi. A gazdasági szereplők döntéseit a későbbi fejleményekre vonatkozó *várakozások (anticipációk)* mozgatják.

Az üzleti élet alakulásában tehát szerepük van a várakozásoknak. Megfelelő kormánypolitikával viszont a bizonytalanság mérsékelhető, és így nőhet a fogyasztási és a beruházási hajlandóság. Ez a megállapítás ma nyilvánvalónak látszik, de tudni kell, hogy a klasszikus irányzat – és jó néhány mai neoklasszikus is – azt állítja, hogy az állam nem képes befolyásolni a gazdaság szereplőinek várakozásait, így a reálváltozokat sem. Felfogásukban az állam olyan külső tényezőként jelenik meg, amely adójával elvonja és átcsoportosítja a megtermelt javak egy részét, az állami politika azonban nincs hatással a gazdaságra.

Keynes viszont ismét bevezette a gazdaságtanba a *bizonytalanságot*, a *várákosásokat* és az *értelmes gazdaságpolitikai cselekvés lehetőségét*.³³ Szemlélete máig meghatározza a közgazdasági gondolkodást, függetlenül attól, hogy számos tételét azóta elvetették.

A várákosások különösen fontosak a beruházási folyamatban. A beruházó akkor szánja el magát likvid pénze befektetésére, ha tőkéjének határhozama várhatóan felülmúlja a kockázatmentes piaci kamatlábat. A kamatláb csökkenése így – minden más feltétel változatlansága mellett – a beruházások növelésére serkent, míg a kamatemelkedés mérséklően hat a beruházásokra. Ha viszont sikerülne – például kiszámítható gazdaságpolitikával – mérsékelni a vállalkozók által érzékelt bizonytalanságot, akkor azonos kamatszint és a beruházási projekt adott üzleti kockázatai mellett is növekedne a beruházási hajlandóság. Íme, egy példa arra, hogy az állam igenis egyaránt képes pozitív és negatív értelemben hatni a reálfolyamatokra.

A keresletre irányuló stabilizációs politika ígéretei és árnyoldalai

A nagy válságot átélők meghatározó élménye szerint a piacgazdaságban a gazdasági aktivitás (nemzeti jövedelem, output) rendszeresen elmarad attól a szinttől, amelyet a termelési tényezők elvileg lehetővé tennének. A szokásos makrogazdasági feltevés szerint az Y nemzeti jövedelem megtermelésének – és így a foglalkoztatásnak – a szintjét a ténylegesen érvényesülő (effektív) összkereslet határozza meg. Az pedig a már bevezetett jelölés szerint a $C + I + G + (Ex - Im)$ tényezőkből áll: C a háztartások fogyasztása, a nemzetgazdaságban végrehajtott összes beruházást az I jelöli, a kormányzat által felhasznált javakat a G , a külföldön eladott javak halmazát Ex jelöli, a behozatalt Im .

Az aggregált kereslet azonban rendszeresen elmarad a lehetséges kibocsátási értéktől: a háztartások a nehezebb időkben keveset fogyasztanak, és különösen pang a beruházás gyenge nyereségkilátások mellett. Ha lanyha üzletmenet idején a kormányzat növeli kiadásait, bőven emelkedhet a tényleges nemzeti jövedelem, mielőtt elérné lehetőségeinek határát. Jó esetben a $(G_1 - G_0)$ méretű állami kiadásbővülés az annál nagyobb mértékű $\Delta Y = Y_1 - Y_0$ jövedelemnövekedéshez vezet. Ezt a magát megsokszorozó hatást nevezte Keynes *multiplikátornak*. Az olyan gazdaságban, amelyre az erőforrások kihasználatlansága jellemző, természetesen nemcsak a kormányzati kiadások idézhetnek elő megsokszorozó hatást, hanem a fogyasztás, a kivitel, a beruházások növekedése is.

Az állami költségek potenciálisan jótékony hatásának feltételezése igen jelentős fordulat a korábbi ortodoxiához képest, amely igyekezett távol tartani az államot a gazdaságtól. A keynesi gazdaságtan abból az élményből és meggyőződésből táplálkozik, hogy a kapitalista gazdaság eredendően *instabil*, és magára hagyva csupán nagy kilengések és válságok után lenne képes egyensúlyba kerülni; ez volt a történelmi helyzet az 1930-as években. Ebből következően a hatóságoknak (a kormánynak és a központi banknak) fel kell használniuk a befolyásuk alatt álló makrogazdasági eszközöket a gazdaság stabilizálására. A stabilizációra különösen a költségvetés mutatkozik alkalmasnak, mert a monetáris politikához képest eszközei közvetlenebbek és jobban tervezhetők.

³³ Adam Smith és az őt követő nagy közgazdászok számára világos volt, hogy ez a diszciplína „ember-tudomány” – erről azután időnként sokan elfeledkeznek.

Sajnos semmi sincs ingyen. A költségvetési és monetáris eszközök nem képesek mellékhatások nélkül kifejteni stabilizációs szerepüket: eljuttatni a gazdaságot a lehető legnagyobb kibocsátás állapotába, szavatolva a teljes foglalkoztatottságot. Két területen lépnek fel különösen kritikus mellékhatások: az *infláció* és a *nemzetközi fizetési mérleg* terén.

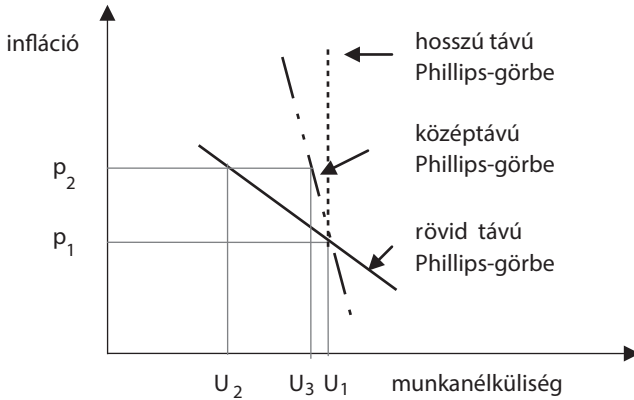
Az infláció féken tartásának gazdaságpolitikai módjairól még szólunk, de már itt ki kell térni a *Phillips-görbe* néven ismert összefüggésre. A. W. Phillips új-zélandi statisztikus-közgazdász 1958-ban közzétett írásában a brit gazdaság hosszú idősorainak elemzése alapján fordított kapcsolatot mutatott ki a bérek változási üteme és a munkanélküliség között, illetve általánosabban az árnövekedés és az infláció között. Erre a statisztikai megfigyelésre azután nagy jelentőségű ajánlások épültek a *teljes foglalkoztatásra* irányuló gazdaságpolitika számára.

Teljes foglalkoztatás persze szigorú értelemben véve nem képzelhető el a piacgazdaságban, mert kizárt, hogy minden egyes munkát kereső embernek minden egyes pillanatban legyen állása. A gazdaságban rendszerint mutatkozik területi és ágazati eltérés a munkaerő kínálata és kereslete között. Ráadásul az új állás keresésének és a munkahely-változtatásnak az időigénye és költségei – azaz a *munkaerő-piaci súrlódások* – miatt eleve számolni kell egy bizonyos átmeneti munkanélküliséggel.

Mindebből adódik egy indokolható mértékű („természetes”) munkanélküliség. Ha a tényleges szint e természetes hányad fölött van, és valamilyen gazdaságpolitikai eszköz – például állami kiadásnövelés – segítségével megkísérlik lejjebb vinni, akkor a munka iránti kereslet erősödése folytán a bérek bizonyosan megemelkednek. A béremelés pedig az általános piaci árszint növelése irányába hat, így az eredeti helyzethez képest elért termelés- és foglalkoztatásnövelésért némi inflációval kell fizetni.

Itt azután elágazik a keynesiánusok és a monetaristák érvelése: előbbieket a munkanélküliségi ráta leszorítása fejében némi inflációt elfogadható árnak tartanak. *Milton Friedman* szerint viszont a foglalkoztatás és az árszint között átváltás csak egészen rövid távon képzelhető el, a következők miatt. Keynes feltette, hogy a gazdaságban érvényesül az ún. *pénzillúzió*: a nagyobb nominális béreket a munkások tényleges bérnövekedésként fogják fel. Pedig a bérek emelkedésének következtében a fogyasztói árak szintje is feljebb húzódik, így az elért béremelés hatását részben vagy egészében felemészti az infláció. Friedman azt állítja, hogy a munkaadók és a munkavállalók egyaránt átlátnak a helyzeten, és képesek hozzávetőleges pontossággal kiszámolni a béremelések következményeit, beleértve az árszint megemelkedését is. Ezért a racionális szereplők nem esnek áldozatul a pénzillúziónak. Szerinte tehát nem áll fent egyszerű átváltás a munkanélküliség és az áremelkedés között, így hosszabb távon nem létezik a Phillips-görbe.

A jobbra dőlő vastag vonalon leolvasható: az U_1 munkanélküliségi rátát a kormány megkísérli leszorítani U_2 szintre, ám ennek következtében p_2 szintre emelkedik az inflációs ráta. Eddig tehát a gazdaság valóban a Phillips-görbe mentén mozog. Az áremelkedést azonban mindenki érzi, és várakozásaiba bele is kalkulálja, hiszen átlát a pénzillúzió. Ekkor a gazdaság a (p_2, U_3) pontra jut. A kormányzat ismét megpróbálkozhat a munkanélküliség U_2 szintre szorításával, de ehhez még nagyobb inflációs dózist kell alkalmaznia. Végül is az eredeti – *természetesnek* tekinthető – U_1 mértékű marad a munkanélküliség, ám egyre nagyobb infláció társul hozzá, amint azt a meredek (szagotott) vonal jelzi.

Infláció és munkanélküliség rövid távon és hosszú távon

Valóban életszerű feltételezés, hogy a felfelé mozgó árakra tekintettel a munkavállalók eleve nagyobb nominális béremelést követelnek. Ha például 3 százalékos reálbéremelést kívánnak elérni, és 3 százalékra becsülik a fogyasztói árak várható emelkedését, akkor $3 + 3$, azaz 6 százalékos béremelésre tartanak igényt. Ez pedig újabb és újabb áremeléseket, majd ismét újabb bérkövetelést idéz elő. Következésképpen a munkanélküliségi ráta érdemben ugyan nem fog változni, de az árszínvonal egyre feljebb kerül.

Az infláció beépül a gazdasági szereplők várakozásaiba, és önbeteljesítő jóslattá válik. Nincs tehát jobbra lejtő Phillips-görbe (vagyis nem érvényesül átváltás az ár-emelkedés és a munkanélküliség között), mert a munkanélküliségi ráta előbb-utóbb visszatér természetes állapotába. Legfeljebb az infláció nagyobb vagy kisebb mértéke között lehet választani. Ez esetben a gazdaságpolitikának természetesen az alacsonyabb szintet kell választania.

Mi segít a munkapiacra, ha az inflációs eszköz nem működik hosszabb távon? A keynesi nézeteket elvetők olyan politikát javasolnak, amely rugalmasabbá teszi a bérek alakulását és a foglalkoztatási feltételeket (ideértve a szakszervezetek hatalmának mérséklését, akár megtörését), erősíti a munkára való ösztönzést (például a béreket terhelő adók csökkentésével), javítja a munkaerő területi és ágazatközi mobilitását – ezek a *kínálati közgazdaságtan* jellemző javaslatai.

Ezzel elértünk a keynesianizmussal vitázó, szabadpiaci alapon álló közgazdasági és politikai irányzatok nézetrendszeréhez. Híveik abból indulnak ki, hogy *a kapitalista gazdaság eredendően stabil*, hacsak alkalmazkodási, önkorrekciós folyamatait nem zavarják meg kiszámíthatatlan és felesleges állami intézkedések. Más gazdasági rendszerekhez képest a szabadpiac jut el leghamarabb az egyensúly állapotába. A piaci mechanizmus minden más koordinációs rendnél sikeresebben hangolja össze a keresleti és kínálati törekvéseket, így nincs szükség állami aktivitásra és az ahhoz tartozó bürokráciára.

A globális korban szűkül a gazdaságpolitika mozgástere

A fejlett piacgazdaságokban a második világháború után folytatott aktív (keynesiánus) gazdaságpolitikai gyakorlat egy sor mellékhatással járt. Ezek nyilvánvaló volta kiprovokálta a gazdasági felfogás újabb fordulatát. Az egyik mellékhatásról már esett szó: az *infláció* előbb csak mérsékelt, majd vágató üteméről. Ezt azonban nem lenne szabad Keynes gondolataihoz kötni, hiszen ő a monetáris és fiskális ösztönzést rövid távú gazdaságpolitikai eszköznek gondolta, amellyel akkor lehet élni, ha a gazdaságban kihasználatlan erőforrások vannak, és *kizárólag az effektív kereslet hiányzik*. A költségvetési költségek újabb és újabb dóziséval azonban nem lehet tartósítani a gazdaság nekilendülését, különösen akkor nem, ha a növekedés beleütközik a kínálati oldal gyengeségébe.

Ekkor léphet fel a *fizetési mérleg hiánya*, a gazdaságösztönzés másik nem kívánt következménye. Ha az állami kiadások miatt nő az összkéréslet, az rendszerint együtt jár az *import* növekedésével, különösen a kis, külkereskedelemre utalt országokban. Minden egyéb feltételt változatlanak véve a hazai fogyasztóképes jövedelem emelkedése növeli a behozatalt, és romlik a fizetési mérleg egyenlege. Így az a fellendülés, amely a *hazai kiadások expanziójából* táplálkozik (és rövid távon csaknem mindegy, hogy a kiadásbővülés mögött a fogyasztási, a beruházási vagy a kormányzati cikkek keresletnövekedése áll), megnöveli a behozatalt. Ezzel romolhat a fizetési mérleg, az oda exportáló gazdaságokban pedig javul.

Ezzel szemben a hazai dekonjunktúra esetén rendszerint javul a fizetési mérleg, hiszen a termékeink iránti világkereslet attól nem változik, hogy nálunk csökken a belső felhasználás, viszont mérséklődik importunk, és szinte automatikus a külkereskedelmi mérleg javulása. Természetesen kedvezőbb lenne, ha a külső mérleget visszaesés nélkül lehetne javítani. Ezért szokták gyenge konjunktúra mellett a nagy felvevőpiaccal rendelkező országokat és országcsoportokat sürgetni a partnereik, hogy töltsék be a *mozdony* szerepét, magukkal húzva a kisebb gazdaságokat is, amelyek kivitelük növekedése révén részesednének a „lokomotív”-országban kezdeményezett expanzióból.

A gazdasági expanzió másik típusa éppen az, amikor a *kivitel* húzza felfelé a nemzeti jövedelem termelését: a hazai termékek iránti külső kereslet megnöveli a jövedelmeket, ami beindíthat multiplikátor-hatást. (Persze csak akkor, ha a gazdaságban jelentős kihasználatlan kapacitások és termelési tényezők találhatók.) Láthatóan a makrokereslet szabályozására épülő gazdaságpolitika sem tud csodát tenni. A fejlett országok számára növekedési szempontból annyira sikeres 1950-es és 1960-as évek során sokaknak úgy tűnt, hogy a keynesi eszközök alkalmazásával a piacgazdaság megszabadult a kártékony ciklusosságtól, és tartósan közel került a teljes foglalkoztatottsághoz, némi áremelkedés árán. Az 1970-es években azonban elszálltak ezek az illúziók. Az összes fejlett piacgazdaság súlyos visszaesést szenvedett el, és az árak növekedése hamarosan erőteljes inflációvá gyorsult.

A visszaesés oka bármilyen *sokk* lehet.³⁴ Az 1970-es években ilyen sokk volt a *nemzetközi olajárak* kétszeri gyors megugrása. Az olaj alapvető nyersanyag, költsége beépül minden piaci termékbe, következésképpen megdrágulása általános árnövekedési

³⁴ A közgazdaságtan szóhasználatában a „sokk” valamilyen jelentős változást jelöl.

nyomást fejt ki. Az importőr országban megnő az olajszámla, ami kiélezheti a folyó fizetési mérleg problémáját. Komoly, ám megoldható gazdaságpolitikai ügyről van szó. A megoldás módja természetesen az illető gazdaság meghatározó működési elvein és gazdasági intézményein múlik. A *központi tervgazdaságban* másként lehet feldolgozni ezt a külső sokkot, mint a *piacgazdaságban*, és az utóbbi csoporton belül más a megoldási mód keynesi keretek között, mint ha a kínálati oldali gazdaságpolitikai felfogás érvényesül. A *külső sokkra* azonban mindenképpen válaszolni kell. Ami eddig bőséges (olcsó) volt, az most szűkebb (drágább) lett: ezen a tényen sem a tervezés primátusa, sem a piaci elv nem változtat.

A tervgazdaságok kifejlődő problémái

A központilag irányított gazdaságban a tervezőközpontnak elvileg számos eszköze van: a népgazdasági tervek felhasználási oldalába kevesebb olajat állít be (és így a fizikai szűkösséggel korlátozza a felhasználást), vagy többlet anyagi erőforrást csoportosít át az energiát megtakarító eljárások fejlesztésére, és természetesen ötvözni is lehet a tervszerű reagálás eljárásait. Egyet nem lehet büntetlenül elkövetni: változatlan gazdaságpolitikát folytatni. Ma már nyilvánvaló, hogy az akkori szocialista országokban pontosan ezt a hibát követték el az 1970-es években. A döntéshozók abban reménykedtek, hogy a válság átmeneti, és hogy a Szovjetunióból hosszú lejáratú szerződések keretében érkező olajat a világpiacon áremelés nem érinti. Sőt a nyugati világot megrázó gazdasági válság következtében lecsökkenő kamatokra alapozva még gyorsítani is kívánták a gazdasági növekedés ütemét, újabb és újabb hiteleket felvéve. A kalkuláció azonban nem vált be: a hitelfelvételből eladósodás lett. A tervgazdaságok országoként eltérő mértékben, de mind súlyos árat fizettek tévedésükért.

Ugyanakkor Nyugat-Európa, Japán és az Egyesült Államok is nehéz helyzetbe került. Addigra már egy generáció nőtt fel úgy, hogy nem volt emléke a nemzeti össztermék jelentős csökkenéséről, két számjegyű inflációról. Az 1973-as első olajárrobbanást követően a munkanélküliség azonban ugrásszerűen megnőtt. Az olaj ugyan fontos termék, de a válság mélysége és tartama mégis magyarázatot igényel. Hiszen a piacgazdaság elvei szerint nem ördögösség választ adni arra a kérdésre, mit kell tenni egy behozott termék hirtelen árnövekedése esetén.

A piac törvényszerűségei szerint az olajár növekedése, mint minden arány-változás, átrendezi a behozatal és kivitel szerkezetét, érinti az aggregált kereslet és kínálat mértékét. Az olajból sokat felhasználó eljárások és termékek ára megnő, lecsökken irántuk a kereslet, és eltolódik a kevésbé olaj- (energia-) igényes termékek felé. Az alkalmazkodáshoz idő kell. Addig az importszámla kétségtelenül jóval magasabb lesz, és ha a kivitel nem növelhető kínálati okokból vagy a partnerországok gyenge kereslete miatt, enyhe recesszióknak kell bekövetkeznie. A mérséklődő Y mellett ilyenkor csökken az import (az a $\times \Delta Y$ importálási határhajlandóság mértékéig), és természetesen csökkennek a bérek, a kormányzati kiadások. A beruházások visszaesése nem szükségszerű, hiszen azokról a jövőbeli keresletet és nyereséget anticipálva döntenek, de azért a recesszió közepette a beruházási hajlam – leszámítva az energiatakarékosságra irányuló projekteket – nyilván inkább csökken.

A megoldás *megszorító (restrikciós)* költségvetési és monetáris politikai eszközök igényel. Mégis csak hosszú habozás után következett be ilyen gazdaságpolitikai reagálás a fejlett piacgazdaságokban. Az ok jórészt politikai volt, de szerepet játszott benne az előző évtizedekben kialakult gazdasági felfogás és a megcsontosodott intézményrendszer is. Mert bármennyire kézenfekvő, hogy negatív sokk esetén az aggregált jövedelem szintje – átmenetileg – mérséklődik, a jóléti állam addigi intézményei jobbak voltak a növekedési hozam szétosztásában, mint a recesszió szétterítésében. Az állami költségvetést addig főként az időnkénti élénkítés eszközeként, nem a megszorítás végrehajtójaként működtették. A gazdasági érdekeket összefogó nagy szervezetek – a centralizált szakszervezetek, a munkáltatók szövetsége és maga az állam – megfelelőbbek voltak a korábbi stimulálási döntések meghozatalára, mint a kereslet-visszafogó és szerkezetváltó új feladatokra.

Nem csak keresleti oldali reagálásra volt szükség. Ugyanolyan fontos lett volna az is, hogy a *kínálati oldalon* belül minél gyorsabban menjen végbe a termékek és technológiák cseréje az új világ-árarányoknak megfelelően: kis fogyasztású személygépkocsik váltsák fel a régebbi modelleket, újrahasznosítható anyagokat fejlesszenek ki a csomagolás területén, ésszerűsítsék az áruszállítás és az energiatovábbítás technológiáit. A váltást azonban megnehezítette a kollektív béralkuk rendszere, a szakszervezetek ragaszkodása a munkahelyekhez, a nagyvállalatok alkalmazkodási képességének gyengesége – és egyáltalán az a körülmény, hogy a két évtizedes, csaknem megszakítatlan növekedés közepette a jómódú világban mintha meggyengült volna a társadalom és a gazdaság reagáló képessége.

Ezzel a háttérrel talán érthetőbb, hogy miért volt olyan gyors a kiábrándulás a keynesi keresletszabályozó gazdaságfelfogásból, és miért lehetett annyira gyors a monetarizmus, a kínálati közgazdaságtan – és más, kevésbé rendszerezett gazdaságelméleti divatok – előretörése. A főbb irányzatok kevésbé a módszerekben, mint inkább a gazdaság és a társadalom természetéről alkotott előfeltevéseikben különböznek egymástól. Aki a piaci verseny önkorrigáló hatásától, az állami intézményektől keveset vár, az idejétmúltnak tekinti az *Általános elmélet* ajánlásait. Idővel azonban a század nagy irányzataiból összeállt egy bizonyos *szintézis*, amely az önszabályzó piacot tekinti kiindulási pontnak, de már illúziók nélkül, a gazdasági folyamatok terelésében pedig kiegyenlítő szerepet szán az állam pénz-, költségvetési és szociális politikájának, sőt immár növekvő arányban az államok feletti intézményrendszernek is.

Az 1980-as években a technológiai haladás és a piacgazdaság lendületes intézményi fejlődése erős kontrasztot mutatott a tervgazdaságok stagnálásához képest. Hamarosan bekövetkezett az a világpolitikai változás, amelynek folyamatában a Szovjetunió elvesztette globális katonai és politikai vezető szerepét. Kelet-Európában lényegében összeomlott a tervgazdasági modell. A 2000-es évek közepén egy kisebb recesszió ugyan megérintette a fejlett világot, de jelentősebb gazdasági bajok csak a harmadik világban mutatkoztak (valamint a rendszerváltó volt szocialista országokban, amelyek gazdaságpolitikai ügyeiről részletesebben is lesz még szó). A világgazdaság erőközpontjaiban megmutatkozó gazdasági dinamika mérsékelt inflációval járt együtt, sőt tulajdonképpen árstabilitásról is beszélhetünk. Igaz, a fizetési mérlegek területén fokozatosan nagy aránytalanságok kezdtek kialakulni: néhány országnak, így az Egyesült Államoknak, egyre nagyobbra dagadt a mérleghiánya, míg Kína, Japán és néhány olajexportőr ország folyó fizetési mérlege jelentős többletet kezdett felmutatni. Akkor

mindez még nem látszott veszedelmesnek, sőt az uralkodó felfogás szerint végre beköszöntött a „nagy mérsékletesség”.³⁵ A közgazdaságtan vezető szakértői közül sokan úgy érezték, hogy az elméleti tudás rendelkezésre áll ahhoz, hogy a piacgazdaságokat kiegyensúlyozott, fenntartható pályán tartsák a kormányok és a nemzetközi intézmények.³⁶

Ezt a magabiztos nézetrendszert alapjaiban rendítette meg a 2007 után jelentkező nemzetközi pénzügyi zavar, amely 2009-re világszerte ütemcsökkenést, sőt a fejlett világban mély recessziót hozott: a centrum országokban az 1930-as évek nagy válságának emlékei idéződtek fel. Ezzel a válsággal és gazdaságpolitikai következményeivel is foglalkozunk majd a továbbiakban; ide csak annak kimondása tartozik, hogy a válságmentes fejlődés gondolatának időnkénti uralomra jutását láthatóan válságidőszakok követik.

Összefoglalás

A nagy válságok kikényszerítik a társadalomról és a gazdaság működéséről alkotott felfogás gyökeres megváltoztatását. A megtakarításokat elértéktelenítő infláció érzékenyvé teszi az érintett társadalmat a pénzrontás gyakorlatával szemben. A nagy munkanélküliség és a hosszú defláció – mint az Amerikát megrázó 1929-es válság – új államfelfogást követelt, valamint szakítást a klasszikus közgazdaságtan azon meggyőződésével, hogy a gazdaság gyorsan és hatékonyan korrigálja a felmerülő egyensúlytalanságokat. Keynes munkássága elvi alapozást adott az aktívabb gazdaságpolitikákhoz. Az uralkodóvá váló gazdaságpolitikai felfogás és gyakorlat idővel azonban elvesztette hatásosságát. Az árszint állami mozgatása kúszó, majd annál is gyorsabb inflációhoz vezetett, és az összkereslet állami ösztönzése sokszor a fizetési mérleg romlását idézte elő.

A keynesi tanok monetarista és egyéb, szabadpiaci elvű kritikájából a pénzügyi egyensúlyok visszaállításának követelése következett. A gazdaságpolitikai viták ismét ráirányították a figyelmet a gazdaság kínálati oldalának ügyeire. Nemcsak elvi okok miatt szaporodtak meg a költséges (aktív fiskális politikát folytató) állammal szembeni kritikák, hanem a globalizációs folyamat hatásai miatt is: a nyitott tőkepiacok mellett az aktív állami gazdaságpolitika mind könnyebben ütközik a fizetési mérleg hiányába, és teszi ki magát külső finanszírozási gondoknak. A tervgazdaság mint rendszeralternatíva megszűnését követően, az 1990-es években úgy látszott, hogy sikeres és lényegében belső ellentmondásoktól mentes gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai szintézis alakult ki, amely révén a piacgazdaság világméretű rendje

³⁵ A 2000-es évek elejének gazdaságelméleti irodalmában a *Great Moderation*, azaz „nagy mérsékletesség” nevet kapta az a (most már tudható: átmeneti) időszak, amikor az érzékelhető gazdasági növekedés nem járt inflációs következményekkel, és ennek az állapotnak a fenntartása nem igényelt magas kamatszintet vagy megszorító költségvetési politikát. Az elnevezést az amerikai *Ben Bernanke* professzorhoz, a FED későbbi elnökéhez kötik.

³⁶ Jellemző például *Robert Lucas*, a Chicagói Egyetem Nobel-díjas professzorának álláspontja 2003-ban írt cikkében, amelyben alig fél évtizeddel a súlyos visszaesés beállta előtt sikeresnek minősítette a makroökonómiát, azon az alapon, hogy annak „központi problémája, vagyis a depresszió-megelőzés gyakorlatilag már évtizedek óta megoldódott”.

fenntartható, a nagyobb megrázkódtatásoktól megóvható. Idővel azonban – legfőképpen a pénzügyi közvetítő rendszerben, a bankok és tőkepiacok világában – a gyors mennyiségi bővülés mellett nagy belső feszültségek alakultak ki, így az optimizmust (sőt piaci eufóriát) hirtelen pénzügyi válság törte meg 2008-ban. A továbbiakban sorra vesszük azokat a gazdaságpolitikai szakterületeket, amelyek megfelelő működése biztosíthatja, hogy a gazdasági és társadalmi folyamatok ne vezessenek krízishez, vagy ha bekövetkezik a válság, minél kisebb társadalmi kárral lehessen túljutni rajta.

Kulcsszavak

Ciklikus túltermelési válság

A nagy világgazdasági válság (1929–1933) következményei

Multiplikátor-hatás

Karl Marx és a marxizmus

Hatékony (effektív) kereslet és annak hiánya Keynes elméletében

Phillips és a Phillips-görbe

Kínálati oldal, kínálati gazdaságpolitika

Ellenőrző kérdések

- Milyen történelmi megrázkódtatás nyomán született a keynesianizmus?
- Milyen hatással jár a gazdaságra az összkereslet állami növelése az erőforrások csaknem teljes kihasználásának viszonyai között?
- Mit feltételez a monetaristák elmélete a munkaadók és munkavállalók gazdasági tájékozottságáról?
- Mit feltételez a keynesiánus közgazdász a piacgazdaság stabilitásáról?
- Hogy látja, végül is érvényesül-e Keynes hatása a mai gazdaságpolitikai felfogásokban?